

Mund Katalin: Retusált emlékek

„- Akkor hát hol létezik a múlt, ha egyáltalán létezik?

- A feljegyzésekben. Le van írva.

- A feljegyzésekben. És?

- Az emlékezetben. Az emberek emlékezetében.

- Az emlékezetben. Akkor rendben van. Mi, a Párt uralunk minden feljegyzést, s mi uraljuk az emberek emlékezetét is. Tehát uraljuk a múltat. Igaz?”

(George Orwell: 1984)

Egyik haverunk egy időben azzal szórakozott, hogy lomtalanításkor kidobott régi, fekete-fehér fényképeket szedett össze, majd a képeket a rá jellemző cinikus humorral úgy mutogatta ismerőseinek, mintha azok saját családi fotói volnának. Mivel a családi albumok képei mindig mindenkinél ugyanolyanok, bennük ugyanolyan figurák sorakoznak hasonló pózokban, egyforma helyszíneken, egyforma családi események közben, ugyanolyan ruhákban, ugyanolyan frizurákkal, ugyanazt a korhangulatot tükrözve – bizonygatta - így teljesen mindegy, kiről készült a fotó. Ez itt a nagynéném - mutatott az egyik ismeretlen női alakra -, az pedig ott, a ház előtt a nagyapám.

A fénykép tárgyiasult emlék, pontosabban: az emlék helyébe lépő tárgy. Ha fotókat nézünk a velünk történekről, az elmében gyakran a kép emléke lép a valódi (eredeti) emlék helyébe. Sőt, a fénykép segítségével olyan dolgokra is emlékezni tudunk, amik ténylegesen meg sem történtek velünk. Márpedig életünk végső soron emlékek füzére, a megélt élettörténet nem más, mint *önéletrajzi emlékezés*. Emlékezetünkre támaszkodva újra meg újra megfogalmazzuk önmagunkat, újra meg újra megteremtjük önazonosságunkat.

Emlékeink főként arról vallanak, mely történések váltak számunkra megőrzésre méltóvá, vagyis *eseményé*. De vallanak arról is, hogyan nézünk szembe mindazzal, ami köznapi tapasztalásainkban elibénk kerül. Az emlékezés amolyan Janus-szerű istenség. Egyfelől a tapasztalás végeredménye. Másfelől azonban ő maga hozza létre a tapasztalást, pontosabban: teremti meg azt, minthogy összerakja a már meglévő, elraktározott töredékes benyomásokból. Az adathalmazból, melyet világunkként élünk meg, az emlékezés folyamán utólag hozzuk létre azokat a részleteket, melyeket később élettörténetünk eseményeiként azonosítunk. Vagyis emlékezéskor önazonosságunk a tét.

Az emlékekből táplálkozó önazonosság elemi érzetére épülő identitásunk nem pusztán sablonok gyűjteménye, hanem létélmény. Nélküle semmivé foszlunk. A kisgyerek környezetével kapcsolatba lépve tapasztalja meg önmagát, s emlékezete segítségével alakítja ki identitását. Szembe kerül mindenféle modellel, sablonnal, melyek közül némelyikkel rokonszenvezik, másokat elutasít. Készítései és tapasztalatai nyomán válogatja, permutálja, kombinálja e sablonokat, egyedi konfigurációba rendezi őket, így talál fokozatosan önmagára. A környezet által képviselt és elvárt magatartáshoz: az identitás-modellhez való hasonulás csak ideig-óráig ellensúlyozhatja az önazonosság érzetének hiányát, ám hosszú távon nem elégséges az identitás létélményének megéléséhez. Az önazonosság-érzet hiányát - vagy akár gyengeségét - a személy gyakran a saját csoporthoz tartozás indokolatlanul túlzó felértékelésével, egyúttal a másikkal szembeni gyanakvással, rosszindulattal és bizalmatlansággal kompenzálja. Ha megfosztjuk az embereket önazonosságuktól, a legszörnyűbb antiutópiák sejlének fel. Ha ugyanis eltűnik egyediségünk, egyformasághoz jutunk.

Szokásommá vált első emlékeket gyűjteni. Mi az, amit egy kialakulóban lévő személyiség először megőriz a tapasztalatok végtelenségéből, mi az, ami először annyira felhívja magára a figyelmet, hogy bele is ég a neuronhálózatokba, mi az, ami először raktározódik el, mint emlékkép. Valami, amit a legkorábbi időkből megőriztünk, amikor még csak homályos fogalmaink voltak a világról valamikor a gyermekkor hajnalán. Nem többek

egy-egy hangulatnál, íznel, képnél. Az én első emlékem, ahogyan így visszakövetkeztetek, úgy két éves korom körül egy árnyékos homokozó a Balaton partján, amiben óriási méretű hernyók csúsznak-másznak. Nincs bennem félelem, sem undor, csupán érdeklődve figyelem őket.

Daniel Dennett az emlékezés torzulásának két típusát (vagy még inkább: fokozatát) különböztette meg. E két típust némi fekete humorral „sztálini” és „orwelli” emlékezetnek nevezte, amelyek rögvest kvázi terminusokká váltak a kognitív tudományban. Mindkét esetben arról van szó, hogy valamit láttam a világban, s amikor kérdeznak felőle, nem egyszerűen máshogyan számolok be, hanem az emlékem is megváltozik. Sztálini módon emlékezünk, ha az elvárásoknak megfelelően hamisan válaszolunk (miközben tudjuk, mi a valóság), míg orwelli módon torzítunk, ha utólag valóban megváltozik az emlékezetünk. Az alábbi történet szereplői ez utóbbi csoportba tartoznak.

Nemrégiben az egyetemen amerikai diákjaimnak is feltettem a kérdést: Mi az első emléked, amire vissza tudsz emlékezni? Semmi – érkezett több felől is a meghökkenítő válasz. Hogyhogy semmi? Valamire csak emlékeztek a gyerekkorból? – faggatóztam tovább. Legtöbben a fejüket csóválták. Egy fiú bátortalanul elmesélte, hogy az ő első emléke, hogy új lakásba költöznek, és a kiürített régi lakás egyik üres szobájában várakozik. 11 éves lehetett akkor. Egy másik diák 12 éves volt, amikor a szülei váltak, ő arra emlékezett. De hát nem emlékeztek semmire, ami óvodában történt, vagy legalább kisiskolás korotokban? Bármire – forszíroztam a dolgot. Próbáltam győzködni őket, hogy másoknak két-három éves korukból valók az első emlékeik. Semmi személyesre nem emlékezünk – erősítették meg diákjaim - a szüleink ugyanis minden fontos vagy kevésbé fontos eseményt videóra rögzítettek, mi már csak a filmen látottakra emlékezünk, ám abban semmi személyes élmény nincs már.